

VOOR HET VOETLICHT

Emotiegeschiedenis

Jasmijn Groot en Rosa de Jong

Emotiegeschiedenis is een stroming binnen de geschiedschrijving die aan het begin van de eenentwintigste eeuw aan erkenning lijkt te winnen. Het veld produceert invloedrijke onderzoeken die een inkijk geven in een zeer persoonlijk aspect van het verleden van de mens. Maar welke toegevoegde waarde heeft dit dan precies voor de geschiedschrijving? *Skript*-redacteurs Jasmijn Groot en Rosa de Jong gingen op onderzoek uit en spraken met verschillende toonaangevende historici binnen het veld van emotiegeschiedenis.¹ Het resultaat is een kritische reflectie op de huidige stand van zaken en een blik op de toekomst.

Hoewel historici in de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw al opriepen tot meer aandacht voor de rol van emoties bij de bestudering van het verleden, kreeg emotiegeschiedenis pas eind twintigste eeuw een voet aan de grond. Het veld lijkt een fundamentele waarde te krijgen in samenhang met de ontwikkelingen van nu: in een tijdperk waarin de maatschappij sterk geëmotionaliseerd lijkt te zijn, wordt het steeds duidelijker dat rationeel handelen nauw verbonden is aan persoonlijke en collectieve gevoelens. Een sprekend voorbeeld hiervan is de reactie van de Franse president Hollande na de aanslagen in Parijs op 13 november 2015: gedreven door schok, verdriet en woede kondigde hij aan dat Frankrijk direct doelen van Islamitische Staat in Irak en Syrië zou bombarderen.² Hierbij is de recente analyse van Arlie Hochschild in *Strangers in their own land. Anger and mourning on the American right* zeer relevant.³ Thomas Dixon, directeur van het Queen Mary Centre for the History of the Emotions in Londen, beargumenteert dat we deze verbondenheid van ratio en gevoel ook kunnen traceren in het verleden. Het onderzoek naar emoties in het verleden biedt extra inzicht in hoe mensen reageerden op situaties en verlegt dus de focus van economische en politieke situaties naar menselijke actoren en hun motivaties. Mede daarom is in 2011 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam het onderzoekscentrum Amsterdam Centre for Cross-disciplinary Emotions and Sensory Studies (ACCESS) opgericht. Dit is het eerste Nederlandse instituut dat alle disciplines van het onderzoek naar emoties bijeenbrengt. Het legt daarbij de nadruk op een interdisciplinaire uitwisseling van resultaten en bevindingen en beperkt zich niet alleen tot de geschiedwetenschap.⁴

Het historische onderzoek naar emoties is de kinderschoenen dus ontgroeid. Dat neemt echter niet weg dat het bestuderen van gevoelens van meerdere eeuwen geleden nog steeds problemen en uitdagingen met zich meebrengt. Dit artikel tracht deze methode van geschiedvorsing en -schrijving verder onder de aandacht te brengen. In welke fase bevindt emotiegeschiedenis zich nu, welke toegevoegde waarde heeft deze subdiscipline voor de geschiedschrijving en wat zijn de uitdagingen voor de toekomst? Om antwoord te geven op deze vragen begint het artikel met een korte uiteenzetting van de ontwikkeling die emotie-

geschiedenis de afgelopen eeuw heeft doorgemaakt, om uit te komen op een weergave van de huidige stand van zaken. Hierbij wordt ingegaan op de plek die emotiegeschiedenis op het moment binnen de gehele discipline van de geschiedwetenschap inneemt, alsmede de richting die het op kan gaan.

EEN KORT HISTORIOGRAFISCH OVERZICHT

In de breedste zin van het woord onderzoeken emotiehistorici hoe mensen zich in het verleden voelden en hoe zij dat uitten. De klassieke focus ligt hierbij op het onderzoek naar een specifieke emotie binnen een bepaald tijdperk, bijvoorbeeld liefde in de Middeleeuwen. Door sociologische ontwikkelingen in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw hebben historici zich ook in toenemende mate toegelegd op veranderingen en oorzakelijke verbanden. Dit houdt in dat men kijkt naar hoe de ervaring van emoties is veranderd en welke oorzaken daaraan ten grondslag liggen, of wat die veranderende emoties teweeg hebben gebracht. Deze ontwikkelingen waren van grote invloed op het ontstaan van wat wij kennen als emotiegeschiedenis. De subdiscipline is grotendeels ontsproten uit de nadruk van prominente sociaalhistorici op het belang van emoties voor het verloop van de geschiedenis. Enkele historici zijn hun carrière uiteindelijk volledig gaan wijden aan emotiegeschiedenis. Aan de hand van de bijdrages van relevante emotiehistorici kan de ontwikkeling van emotiegeschiedenis geschetst worden.⁵

In 1919 publiceerde de Nederlandse historicus Johan Huizinga het boek *Herfsttij der Middeleeuwen*, een cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis over de veertiende en vijftiende eeuw.⁶ Hij onderzocht hierin onder meer de emoties van de middeleeuwse mens en opende het boek met een duidelijke observatie: 'alle levensgevallen [hadden] veel scherper uiterlijke vormen dan nu ... al wat men beleefde had nog dien graad van onmiddellijkheid en absoluutheid, dien de vreugde en het leed nu nog hebben in den kindergeest.'⁷ Huizinga was hiermee een vroege advocaat van het bestuderen van gevoelens en emoties in het verleden. Een citaat als het zijne was kenmerkend voor de eerste werken over de historie van gevoelens; deze studies waren erop gericht het emotionele karakter van het leven in de Middeleeuwen bloot te leggen. Maar uitgaande van evolutionaire theorieën dachten academici als Huizinga in dit vroege stadium van emotiegeschiedenis nog dat emoties zich, naarmate de tijd vorderde, op teleologische wijze ontwikkelden van irrationele kinderlijkheid naar volwassenheid. De achterliggende gedachte van Huizinga's werk was dan ook dat de Middeleeuwen een rare, kinderlijke periode was.⁸

In 1941, enkele decennia later dan Huizinga, riep ook de Franse sociaalhistoricus Lucien Febvre, één van de oprichters van het tijdschrift *Annales d'histoire économique et sociale*, op tot het bestuderen van emoties. In zijn artikel 'La sensibilité et l'histoire: comment reconstituer la vie affective d'autrefois?' ['De gevoeligheid en de geschiedenis: hoe het gevoelsleven van oud te herstellen?', red.] betoogde hij dat geschiedenis niet enkel aan de hand van rationaliteit en intellect kan worden uitgelegd. Emoties kunnen het namelijk op elk moment overnemen van de ratio en vormen dus een belangrijke factor bij het verloop van de geschiedenis.⁹ De tijd waarin Febvre dit artikel schreef is kenmerkend voor

zijn focus op de samenhang tussen politiek, rationeel handelen en de rol van emoties. Als gevolg van de Tweede Wereldoorlog en de bezetting van Frankrijk door nazi-Duitsland, kwam hij tot de conclusie dat 'politics itself is not rational, not unemotional'.¹⁰ Met deze uitspraak verwierp hij niet zozeer de focus op het onderzoeken van politieke fenomenen; hij wilde licht laten schijnen op de verbinding tussen ratio en emotie binnen deze politieke fenomenen. Dit verband was eerder altijd ontkend en genegeerd; rationeel nadenken en handelen stond los van menselijke gevoelens, zo werd gedacht.¹¹

Na de oproep van Febvre bood de ontwikkeling van sociale geschiedenis in de jaren zestig en zeventig nieuwe onderwerpen voor emotiegeschiedenis. Met name familiegeschiedenis werd gedurende deze decennia een bijzonder populair onderwerp. De toenemende interesse voor het onderzoek naar familiebanden weekte de emotionele component steeds meer los van de gangbare historische onderwerpen en mentaliteiten en specifieke emoties in trek raakten. Ook de verschillende periodes en contexten waarin emotionele verandering kon worden geanalyseerd werd flink uitgebreid; waar eerst alleen emoties gedurende de Middeleeuwen werden onderzocht, werden nu ook onderzoeksmogelijkheden in zowel vroegere als latere perioden blootgelegd.¹²

Naar aanleiding van deze trend ontwikkelden een aantal prominente emotiehistorici duidelijkere richtlijnen voor hun onderzoek door middel van een aantal belangrijke termen. Peter en Carol Stearns, een Amerikaans echtpaar en twee historici die zich al vroeg toelegden op emotiegeschiedenis, introduceerden de term 'emotionologie'. Deze term duidt een collectieve emotionele standaard aan, die door iedereen binnen een gemeenschap in acht dient te worden genomen.¹³ De term emotionologie is goed toe te lichten met het onderzoek van historica Ariadne Schmidt. Zij promoveerde in 2001 aan de Universiteit van Amsterdam op een onderzoek naar Leidse weduwen in de Gouden Eeuw. Voor dit onderzoek kreeg zij vele brieven onder ogen die weduwen destijds ontvingen van mensen uit hun sociale kring. Schmidt observeerde dat weduwen vrijwel altijd de aanbeveling kregen om zich neer te leggen bij Gods wil, veel te bidden en niet te lang te rouwen. Overmatig verdriet werd als schadelijk gezien voor de gezondheid en kon dus beter vermeden worden. Niet alleen werd er van weduwen verwacht dat ze hun levens weer zo snel mogelijk oppakten na de dood van hun echtgenoten, ook werden mensen in hun omgeving geacht een conventioneel advies te geven.¹⁴

Na verloop van tijd is deze term echter enigszins uit gebruik geraakt en vervangen door het specifiekere *emotional communities*. Deze term is in het leven geroepen door de bekende Amerikaanse mediëviste en emotiehistorica Barbara Rosenwein. Emotional communities zijn gemeenschappen die een gedeelde emotionele cultuur hebben: de mensen die gerekend worden tot dezelfde emotional community ervaren emoties dus op een vergelijkbare manier. Er zijn zelfs gemeenschappen die op actieve wijze vormgeven aan hun emotionele cultuur. In haar boek *Emotional Communities in the Early Middle Ages* (2006) laat Rosenwein zien hoezeer kloostergemeenschappen hun eigen emotionele cultuur creëerden ten opzichte van de rest van de samenleving. In hun religieuze rituelen en belevingen werden bepaalde emoties niet onderdrukt, maar juist

bewust opgeroepen.¹⁵ Het leger is eveneens een goed voorbeeld van een emotional community: binnen het leger heersen sterke idealen van mannelijkheid, waardering, eergevoel en kameraadschap.¹⁶ Op een dergelijk niveau kunnen de emoties van de groepsleden worden geconditioneerd. Het is daarom van groot belang om te bedenken tot welke emotional community de auteur van een bron behoorde en welke plaats die gemeenschap innam in de samenleving.¹⁷

EMOTIEGESCHIEDENIS IN DE PRAKTIJK

Sinds de academische wereld is begonnen met het bestuderen van emoties als aanvullend antwoord op de vraag waarom mensen handelen zoals ze doen, zijn er verschillende methodes bedacht om onderzoek naar de gevoelens van de mensen van weleer uit te voeren. Deze benaderingen worden nog altijd door emotiehistorici uitgebreid, onder andere in samenwerking met andere disciplines aan recentelijk opgerichte academische centra, zoals het eerder genoemde Center for History of Emotions in Londen en ACCESS in Amsterdam. Het is vrijwel onmogelijk om de grote verscheidenheid aan methoden hier volledig uiteen te zetten; daarom beperken we ons tot enkele belangrijke benaderingen, geïllustreerd aan de hand van een aantal onderzoeken.

Over het algemeen trachten emotiehistorici uitingen van (of omgang met) emoties in primaire bronnen te vinden en deze te analyseren. Logischerwijs zouden teksten waarin mensen het nadrukkelijkst uitweiden over hun gevoelens de bruikbaarste primaire bronnen zijn; brieven, dagboeken en andere egodocumenten. Toch laten ook andere bronnen meer emoties doorschemeren dan je in eerste instantie zou verwachten. In vrijwel alle historische bronnen zijn emoties terug te vinden: politieke teksten, kranten, literatuur, kronieken enzovoorts.¹⁸ Erika Kuijpers, emotiehistorica en één van de coördinatoren van ACCESS, heeft bijvoorbeeld een groot aantal kloosterkronieken van nonnen gelezen, daterend uit de tijd van de Nederlandse Opstand [1568-1648, red.]. Deze teksten werden gekenmerkt door vroomheid: deugden als kuisheid en nederigheid stonden centraal en de enige emoties die openlijk werden geuit waren die van vreugde en liefde voor God. In tijden van oorlog maakten deze vrome emoties echter ruim baan voor aardse zorgen: zorgen om de zonden in de wereld en het verlies van maagdelijkheid aan plunderende Spaanse soldaten.¹⁹

Maar hoe kunnen emotiehistorici dit soort informatie uit hun bronmateriaal halen? In teksten worden emoties op verschillende manieren uitgedrukt; de specifieke emotie die de emotiehistoricus wil achterhalen kan bijvoorbeeld expliciet in de tekst worden verwoord. Ook zijn er vele termen die met bepaalde emoties geassocieerd kunnen worden – vrolijkheid zou bijvoorbeeld kunnen worden geassocieerd met het woord 'lach'. Het onderzoek naar de uiting van specifieke emoties begint met de samenstelling van een uitgebreid vocabulaire dat betrekking heeft op de emotie die in de studie centraal staat. Deze fase valt ook samen met onderzoek naar de historische taal van de periode die ter discussie staat en de bijbehorende terminologie; in het verleden gebruikte men andere termen voor bepaalde emoties dan in het heden.²⁰

Tijdens het onderzoek dient de emotiehistoricus een goede kennis te hebben van de historische context van het type emotie dat hij of zij onder de loep

neemt. Hierbij dienen onderzoekers rekening te houden met een aantal algemene pijlers, waarvan de eerste is dat emoties vroeger collectiever werden ervaren. De ontwikkeling van dagboektradities geeft dit duidelijk weer; de trend om zelfanalyse toe te passen en emoties te koppelen aan een eigen identiteit ontstaat pas heel laat. Dagboekonderzoek toont dat, voordat de nadruk kwam te liggen op individuele ervaringen van emoties, het gebruikelijker was dat auteurs emoties uitten die typerend waren voor een groep of gemeenschap.²¹

Een tweede element dat de historicus in gedachten dient te houden, is de geschiedenis van de connectie tussen de ziel, het lichaam en de geest.²² In het Victoriaanse Engeland werden gemoedstoestanden bijvoorbeeld sterker geassocieerd met de lichamelijke gezondheid. Waar behandeling van depressies tegenwoordig de taak zou zijn van een psycholoog, werd genezing in de negentiende eeuw gepoogd te bewerkstelligen met de geestelijke genezing van het lichaam door de toepassing van allerlei middeltjes.²³ Het lichamelijke en het emotionele waren dus nauwer met elkaar verbonden. Het was de Franse filosoof René Descartes die deze connectie tussen lichaam en geest al in de zeventiende eeuw trachtte te verbreken in zijn filosofieën. Hij creëerde daarmee een duidelijk onderscheid tussen emoties en ratio, dat pas in de negentiende en twintigste eeuw invloed zou hebben op het academische discours. Niet alleen werden emoties lange tijd genegeerd door geschiedwetenschappers, maar ook overwoogen zij in de beginjaren van emotiegeschiedenis de connectie tussen gevoelens en het lichamelijke nog niet. Pas sinds het einde van de twintigste eeuw en het begin van de eenentwintigste eeuw heeft de opvatting dat emoties niet alleen neurologisch, maar ook lichamen van aard zijn een steeds breder draagvlak gekregen, onder andere door psychologie, neurowetenschappen en sociologie.²⁴ Specifiek neuropsychologie speelde hierbij een belangrijke rol: door onderzoek aan de hand van hersenscans konden lichamelijke reacties op angst aangetoond worden.

Om deze connectie tussen het lichamelijke en het geestelijke beter te incorporeren, wordt de term *habitus* steeds vaker gebruikt. Deze uit de sociologie afkomstige term werd geïntroduceerd door Pierre Bourdieu. De *habitus* representeert de manier waarop de cultuur van een groep of samenleving het lichaam en de geest van individuen vormt en op die manier sociale (inter)actie vormgeeft. Onze lichaam en geest worden altijd beïnvloed door de omgeving en door contextuele, sociale en culturele aspecten van de maatschappij. Emoties worden daardoor dus ook direct beïnvloed en worden daarom in elke samenleving en in elk tijdperk anders gestuurd. Allelei normen, waarden en emoties worden door je lichaam geïncorporeerd. In de loop van het leven wordt dat constant gevormd, wat zich uit in de manier waarop mensen gebaren, bewegen en emoties uiten.²⁵

Emoties worden echter niet altijd expliciet kenbaar gemaakt in teksten. Vooral in oudere genres vinden we een openhartige stijl niet vaak terug. Verder bepalen ook genreconventies wat de auteur prijs kan geven aan zijn lezers. Het gevaar van bronnen waarin emoties niet expliciet aanwezig zijn, is dat onderzoekers er soms te makkelijk van uitgaan dat de bronnenschrijvers geen emoties voelden. Hoe er over emoties geschreven kon worden bepaalde hoe emoties

ervaren werden. Deze wisselwerking maakt het een spannend onderzoeksveld.. Toch kunnen ook deze bronnen opheldering bieden over emoties. Erika Kuijpers zegt hierover: 'Dat wat er niet staat, is er wellicht ook niet. Maar waar ze wél over schrijven, dát zijn heel belangrijke dingen. Mensen schreven wel over misdaden, executies en dergelijke: die zaken waren kennelijk heel belangrijk. Het is niet altijd emotioneel in de bewoordingen, maar het is wel een verwerking van wat mensen raakt. Het is dus heel indirect, maar het is wel een vorm van emotiegeschiedenis.'²⁶

Een andere aanpak binnen emotiegeschiedenis die zich goed leent voor het integreren van het lichamelijke aspect van emoties, is de 'praktijk'-theorie. Deze benadering gaat ervan uit dat emoties daden zijn en dat ze bestaan uit cognitieve, lichamelijke en sociale componenten. Historici die deze theorie toepassen, zoeken dan ook naar betere mogelijkheden om emoties te onderzoeken, waarbij ook de historische context van het lichaam in overweging wordt genomen. Aan de hand van deze aanpak onderzoeken historici momenteel *emotional practices*, ofwel emotionele praktijken. Volgens de 'praktijk'-theorie zijn emoties namelijk niet alleen de gevoelens die volgen uit de acties van mensen – het zijn ook op zichzelf daden. De Duitse historica Monique Scheer noemt de rituelen omtrent duelleren als voorbeeld van een 'praktijk'-theorie: bij deze activiteit staat namelijk het eergevoel centraal, waarnaar wordt gehandeld.²⁷

Ten slotte zijn er ook niet-tekstuele bronnen, zoals schilderijen, die onderzocht kunnen worden. Kunstgeschiedenis heeft net als geschiedenis emoties lange tijd genegeerd. Pas in 1989 verscheen het boek *Power of Images* van David Freedburg, waarin hij zijn collega's opriep om meer onderzoek te doen naar emoties in schilderijen. Herman Roodenburg, antropoloog en (kunst)historicus, verbonden aan zowel de Vrije Universiteit Amsterdam als het Meertens Instituut, deed onderzoek naar de schilderijen die het leven en lijden van Jezus verbeeldden aan het einde van de Middeleeuwen in de Nederlanden. Er werd voorheen altijd door kunsthistorici gedacht dat de schokkende aard van deze schilderijen het resultaat was van de intense kinderlijke emoties die de Nederlandse middeleeuwers eigen waren. In deze gedachte waren kunsthistorici beïnvloed door historici als Huizinga, die van mening waren dat middeleeuwers kinderlijke emoties bezaten en dat latere generaties in een evolutionaire lijn voorbij dat stadium waren gegroeid: de moderne beschaving is 'gecivilliseerd'. Roodenburg stelt echter dat deze plastische schilderkunst doelbewust was. De opdrachtgevers van deze schilderijen waren onder andere priesters. Zij wilden van zoveel mogelijk mensen het geloof in het christendom versterken. Dit deden ze door met deze schilderijen van Jezus emoties in de burgers los te maken, waardoor zij zich met zijn leven en lijden zouden identificeren en zo compassie aanleerden.²⁸

HOE NU VERDER?

Peter en Carol Stearns beschreven in 1989 hoe ze de toekomst van emotiegeschiedenis voor zich zagen: '[...] emotional changes must be considered, along with other shifts in mentality and behavior, as part of the his-

torian's attempt to convey and explain sociohistorical change.²⁹ Sindsdien zouden veel andere emotiehistorici ook graag hun werkveld als een geïncorporeerd onderdeel van de geschiedwetenschap willen zien. Het veld lijkt deze status echter nog niet te hebben. Hoewel het belang de laatste jaren zeker is erkend, is het nog geen veld dat regelmatig wordt betrokken bij historisch onderzoek. Dit kan na de voorgaande uiteenzetting van de geschiedenis en praktijk van emotiegeschiedenis naar onze mening niet liggen aan een gebrek aan relevantie.

In de afgelopen decennia heeft emotiegeschiedenis bewezen dat het onderzoek naar emoties onze kennis van het verleden op twee manieren kan verbreden. Ten eerste legt emotiegeschiedenis een rijke en intieme dimensie van de geschiedenis bloot en geeft daardoor een heel nieuwe kijk op het verleden. Blinde vlekken in ons beeld van de geschiedenis, die tijdenlang zijn verwaarloosd, worden nu opeens helder zichtbaar.³⁰ We krijgen er een kijkje mee in het gevoelswezen van mensen die ons zijn voorgegaan en die door de verstreken tijd tussen ons en hen heel ver van ons verwijderd lijken. Door de persoonlijke emoties van historische actoren te belichten lijken ze opeens een stuk dichterbij.

Veel van het onderzoek naar de Nederlandse Opstand focust zich bijvoorbeeld voornamelijk op de politieke en militaire aspecten. Erika Kuijpers heeft echter onderzoek gedaan naar de emoties van burgers die het geweld aanschouwden. Eigentijdse kronieken, zoals het dagboek van Willem Janszoon Verwer waren hiervoor de basis.³¹ Verwer was een telg van een vooraanstaande familie uit Haarlem, dat in 1572 werd omsingeld door Spaanse troepen. In zijn verhalen beschrijft hij hoe berichten over Spaanse plunderingen de stad bereiken en collectieve angst zaaien, om de kop te worden ingedrukt door de burgemeester die de burgers toespreekt en hen ervan overtuigt dat zij '*die Spangerden met Godts hulpe wel [sullen] wederstaen*'.³² In onderzoeken naar de politieke en militaire aspecten van de oorlog wordt deze emotionele sfeer regelmatig genegeerd. Emotiegeschiedenis haalt dit juist naar voren. Dit voorbeeld laat tevens goed zien dat de nieuwe emotionele dimensie in de tweede plaats bijdraagt aan een duidelijker totaalplaatje van het verleden.

Zoals eerder duidelijk werd gemaakt zijn emoties onlosmakelijk verbonden met hun context. Dat verband werkt twee kanten op. Enerzijds beïnvloedt de historische context lichaam en geest, anderzijds zijn emoties ook een duidelijke afspiegeling van wat er zich afspeelde in de maatschappij.³³ Daarom kunnen emoties naar onze mening goede elementen zijn om voorheen nog ongedetecteerde veranderingen en ontwikkelingen binnen de maatschappij te traceren; in de meest voor de hand liggende manier zijn dat ontwikkelingen en veranderingen op het gebied van emoties en mentaliteit zelf. Maar in een bredere context kunnen die ontwikkelingen ook in verband staan met ontwikkelingen van andere aard.

Volgens Kuijpers heeft het gebrek aan integratie van emotiegeschiedenis in de algemene geschiedschrijving dan ook te maken met andere factoren: conservatieve houdingen domineren nog altijd de academische wereld, waarin historisch onderzoek naar emoties nog geen plaats heeft. Er zijn nog steeds his-

torici die met tegenzin een rol toeschrijven aan emoties bij het verloop van geschiedenis. Emoties zijn voor sommigen van hen te 'vaag' of 'te ongrijpbaar'.³⁴ Kristine Steenbergh, docente Engelse literatuur aan de Vrije Universiteit Amsterdam, is bovendien van mening dat, indien emotiegeschiedenis daadwerkelijk wil worden opgenomen in de algemene geschiedschrijving, het eerst haar gereedschappen moet slijpen. Om emoties te bestuderen zijn duidelijke richtlijnen nodig. In dit artikel zijn al een aantal gangbare praktijken binnen emotiegeschiedenis genoemd, maar er komen er steeds meer bij. Een helder overzicht van de rijke methodologie, zoals Susan Matt en Peter Stearns' *Doing Emotions* dat geeft, kan helpen om de bestudering van de rol van emoties meer in te burgeren in historisch onderzoek, denkt Steenbergh.³⁵

Desondanks lijkt er in het algemeen niet te worden getwijfeld aan de rooskleurige toekomst van emotiegeschiedenis. Emotiehistorici zijn overtuigd van de mogelijkheden van het veld om het huidige stadium te ontgroeien en te ontpoppen tot een geïntegreerd onderdeel binnen de geschiedschrijving. Een van de belangrijkste eigenschappen van emotiegeschiedenis is daarbij dat het zich bij uitstek leent voor interdisciplinariteit. Emoties worden door verschillende academische disciplines onderzocht. Met de openingen van centra als ACCESS in Amsterdam wordt er gepoogd bruggen te slaan tussen die verschillende academische velden en interdisciplinair werk te bevorderen.³⁶

Binnen ACCESS heeft bijvoorbeeld al een samenwerking plaatsgevonden tussen emotiegeschiedenis en Digital Humanities. Inger Leemans, hoogleraar cultuurgeschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam, schreef in 2013 het artikel 'A smell of higher honey' als reactie op de oratie van Rens Bod, ter gelegenheid van zijn inauguratie als hoogleraar computationele en digitale wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam in 2012. Bod verkondigde dat er een revolutie plaatsvond binnen Digital History. Naar Leemans' mening waren die ontwikkelingen niet zo revolutionair als Bod had doen voorkomen. Zij stelde dat Digital Humanities nog een grote uitdaging voor zich had in het combineren van bestaand gedigitaliseerd materiaal en het blootstellen van dat materiaal aan complexe vragen.³⁷

Leemans ziet de voordelen van Digital Humanities wel in. Vorig jaar maakte ze, in samenwerking met Erika Kuijpers, Janneke van der Zwaan en Isa Maks, gebruik van de technieken van Digital Humanities voor een emotiehistorisch onderzoek. Zij ontwikkelden het Historic Embodied Emotion Model (HEEM), een emotiemodel dat kan worden toegepast op historische data. Met HEEM konden zij in het bijzonder de relatie tussen lichaamsdelen en emotionele uitdrukkingen in toneelteksten uit de zeventiende en achttiende eeuw onderzoeken. Hiermee konden ze in beeld brengen welke lichaamsdelen de acteurs met welke emoties associeerden, om ze zo goed mogelijk over te brengen op hun publiek.³⁸

Binnen de geesteswetenschappen vinden er dus al veelbelovende ontwikkelingen plaats. Er wordt echter ook een grotere samenwerking gewenst met de sociale wetenschappen. Deze staan daar op hun beurt ook steeds meer voor open. De bètawetenschappen onderzoeken binnen hun eigen velden de werking van emoties; zo onderzoeken neurologie en psychologie met MRI-scans bijvoorbeeld welke delen van de hersenen en het lichaam worden geactiveerd wanneer

emoties optreden. Als de verschillende disciplines steeds meer gaan samenwerken kan dat vruchtbare onderzoeken opleveren die belangrijke aspecten van emotiegeschiedenis combineren. Hiermee zouden (emotie)historici zich in diepte kunnen gaan richten op complexe verbindingen tussen de drie-eenheid ratio, emoties en het lichamelijke enerzijds, en de historische uitingen van menselijke emoties, de daarbij gepaard gaande handelingen en de invloed van externe factoren anderzijds.³⁹

CONCLUSIE

Het doel van dit artikel was om emotiegeschiedenis verder onder de aandacht te brengen. Sinds het ontstaan van deze subdiscipline is dit onderzoeksveld langzamerhand bekender geworden, met een heuse stroomversnelling in de jaren tachtig en negentig tot gevolg. Een beeldopname van het heden laat zien tot welke diversiteit aan methodologieën en onderwerpen dat heeft geleid. Een geïntegreerd deel van de geschiedwetenschap is het tot op heden, ondanks de potentie die het subveld bezit, echter nog niet geworden. De kennis die voortkomt uit emotiehistorisch onderzoek legt een nieuwe dimensie van de geschiedenis bloot, die in combinatie met de bestaande kennis een duidelijker en completer beeld schetst van het verleden. Tevens biedt emotiegeschiedenis een nieuwe mogelijkheid om veranderingen te traceren. Met de daarbij komende mogelijkheden op het gebied van interdisciplinariteit gaat emotiegeschiedenis naar onze mening een rooskleurige toekomst tegemoet, waarin het volgens emotiehistorici vaker zal worden geïncorporeerd bij onderzoeken binnen de geesteswetenschappen alsmede de sociale wetenschappen.

Jasmijn Groot heeft Geschiedenis gestudeerd en volgt nu de Master Oudheidkunde aan de Vrije Universiteit en de Universiteit van Amsterdam onder ACASA. Haar interesse gaat vooral uit naar gender, seksualiteit en het alledaagse leven in de archaïsche en klassieke periode in Griekenland.

Rosa de Jong heeft Wijsbegeerte en Geschiedenis gestudeerd en gaat de Onderzoeksmasters Geschiedenis en Filosofie aan de Universiteit van Amsterdam volgen. Zij is vooral geïnteresseerd in ideeëngeschiedenis, Duitse fenomenologie en het naoorlogse Duitsland

NOTEN

- 1 Dit artikel is tot stand gekomen met dank aan Erika Kuijpers, Herman Roodenburg en Kristine Steenberg.
- 2 Jon Henley, 'France to intensify airstrikes against Isis in Syria', *The Guardian*, 16 november 2015. www.theguardian.com/world/2015/nov/16/france-intensify-airstrikes-isis-syria-francois-hollande (8 december 2016).
- 3 A. Hochschild, *Strangers in their own land. Anger and mourning on the American right* (New York 2016).
- 4 'About Access', *Amsterdam centre for cross-disciplinary emotion and sensory studies*. [\[emotionsandsenses.nl/\]\(http://emotionsandsenses.nl/\) \(8 december 2016\).](http://access-</div><div data-bbox=)

- 5 Peter Stearns, Carol Z. Stearns, 'Emotionology: clarifying the history of emotions and emotional standards', *The American Historical Review* 90 (1985) 813-836; Peter N. Stearns, 'History of emotions. Issues of change and impact', in: Lewis, M, e.a. (red.) *Handbook of emotions* (New York 2008) 17-31.
- 6 Ibidem.
- 7 Johan Huizinga, 'Herfsttij der Middeleeuwen', in: L. Brummel (ed.), *Johan Huizinga, Verzamelde werken* III (Haarlem 1949) 3-345, aldaar 5.
- 8 Interview met prof. dr. H. Roodenburg, bijzonder hoogleraar historische antropologie en etnologie van Europa aan de Vrije Universiteit en onderzoeker

etnologie aan het Meertens Instituut, gehouden op 03-11-2016 te Amsterdam.

- 9 Lucien Febvre, 'La sensibilité et l'histoire: comment reconstituer la vie affective d'autrefois?', *Annales d'histoire sociale*, 3 (1939-1941) 5-20.
- 10 Geciteerd naar Barbara H. Rosenwein, 'Worrying about Emotions in History', *The American Historical Review* 107:3 (2002) 821-822.
- 11 Peter en Carol Z. Stearns 'Emotionology', 816-817; Stearns, 'History of emotions', 18-19.
- 12 Stearns, 'History of emotions', 18-22.
- 13 Peter en Carol Z. Stearns, 'Emotionology', 813-836.
- 14 Ariadne Schmidt, *Overleven na de dood. Weduwen in Leiden in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2001).
- 15 Rosenwein, 'Worrying about', 821-845; Barbara Rosenwein, *Emotional Communities in the Early Middle Ages* (Ithaca 2006); Interview met H.M.E.P. Kuijpers, docent cultuurgeschiedenis van de middeleeuwen en vroegmoderne tijd aan de Vrije Universiteit en coördinatrice van ACCESS, gehouden op 29-09-2016 te Amsterdam.
- 16 Zie hiervoor bijvoorbeeld: E. Kuijpers en C. van der Havend (eds) *Battlefield Emotions 1500-1850: Experience, practices, imagination* (Londen 2016).
- 17 Interview met H.M.E.P. Kuijpers.
- 18 Interview met K. Steenbergh, assistent professor Engelse literatuur aan de Vrije Universiteit, gehouden op 14-11-2016 te Amsterdam.
- 19 Interview met H.M.E.P. Kuijpers; Erika Kuijpers, "O, Lord, save us from shame: Narratives of emotions in convent chronicles by female authors during the Dutch revolt, 1566-1635", in: Broomhall, Susan (red.), *Gender and emotions in medieval and early modern Europe: destroying order, structuring disorder* (2015) 123-146.
- 20 Interview met K. Steenbergh.
- 21 Interview met H.M.E.P. Kuijpers
- 22 Interview met H. Roodenburg.
- 23 Interview met H.M.E.P. Kuijpers.
- 24 Interview met H. Roodenburg.
- 25 Interview met H.M.E.P. Kuijpers en H. Roodenburg; Monique Scheer, 'Are emotions a kind of practice (and is that what makes them have a history)?

- A Bourdieuan approach to understanding emotion', *History and theory* 51 (2012) 199-204.
- 26 Interview met H.M.E.P. Kuijpers.
- 27 Interview met K. Steenbergh.
- 28 Interview met H. Roodenburg; H. W. Roodenburg, 'Empathy in the Making: Crafting the Believers's Emotions in the Late Medieval Low Countries', *BMGN - Low Countries Historical Review* 129:2 (2014) 42-62.
- 29 Peter en Carol Z. Stearns 'Emotionology', 820.
- 30 Interview met H. Roodenburg.
- 31 Erika Kuijpers, 'Expressions of fear, counting the Loss: Managing emotions in war chronicles in the Netherlands (1568-1648)' Jennifer Spinks and Charles Zika, eds, *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400-1700* (Basingstoke: Palgrave 2016) 93-111.
- 32 Willem Janszoon Verwer, *Memoriaelboek: dagboek van gebeurtenissen te Haarlem van 1572-1581*, red. J.J. Temminck (Haarlem 1973) 18-19.
- 33 Interview met H. Roodenburg.
- 34 Interview met H.M.E.P. Kuijpers.
- 35 Interview met K. Steenbergh.
- 36 Ibidem.
- 37 Rosa Kösters en Annelotte Janse, 'Voor het voetlicht. The next big thing?', *Skript Historisch Tijdschrift* 37 (2015) 192-194; Inger Leemans, 'A smell of higher honey. E-humanities perspectives', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 128:4 (2013) 150.
- 38 Interview met H.M.E.P. Kuijpers; J. M. v. d. Zwaan, I. Leemans, E. Kuijpers en I. Maks, "HEEM, a Complex Model for Mining Emotions in Historical Text," *e-Science (e-Science)*, 2015 IEEE 11th International Conference, Munich, 2015, 22-30.
- 39 Interview met H.M.E.P. Kuijpers; Interview met K. Steenbergh; Interview met H. Roodenburg.